

Altıgöz Köprüsü - Afyonkarahisar

İtinasız bir işçilikle yapılmış olan 44 m. uzunluğundaki köprünün taşları arasında Roma ve Bizans devrine ait devşirme parçalar da görülmektedir. Yuvarlak kemerli altı göz bugün toprağa gömülmüş durumdadır. Çok harap bir halde yok olmaya terk edilmiş olan Altıgöz Köprüsü her ne kadar sanat bakımından gösterişli değilse de Anadolu'da Selçuklu devri köprülerinin ilk örneklerinden biri olması dolayısıyla tarihî değere sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, İstanbul 1929, II, 6-8; Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, İzmir 1971, s. 262-265; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 58-59; Gülgün Tunç, *Taş Köprülerimiz*, Ankara 1978, s. 19.

SEMAVİ EYİCE

ALTILIK

II. Mahmud döneminde tedavüle çıkarılan gümüş para.

1249 (1833) yılından itibaren tedavüle çıkarılmış olan altılık, 12.55 gr. ağırlığında ve 38 mm. çapında, itibarî 6 kuruş yahut 240 para değerinde idi. Ön yüzünde "Adlî" tuğra, arka yüzünde basım yeri ve tarihi bulunmakta, kenarlarında çiçekli su yer almaktadır. Bu sikkenin mağşuşiyeti beşlik*lerden daha azdır. M. Belin tarafından eski zolota* tarzında ve bunların sekiz katına eşit olduğu bildirilen altılığın kısımları üçlük (6.35 gr., 33 mm., 3 kuruş) ve altmışlıktan (2.95 gr., 28 mm., 1.5 kuruş) ibarettir.

Altılıkların ağırlığı beşliklerden biraz aşağı, buna karşılık noktasız beşliklerin iki misline eşit olup ayarı 0.435'ten 0.440'a kadar değişmektedir. Bu sikkeler Sultan Mahmud'un yirmi altıncı saltanat yılından itibaren otuz ikinci saltanat yılına kadar çıkarılmıştır. Piyasaya sürülen miktarı ise yaklaşık 137.775.369 kuruştur.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmâîl Galib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, Kostantiniyye 1307, s. 416; M. Belin, *Türkiye İktisâdî Tarihi* (trc. M. Ziya), İstanbul 1931, s. 283; Pakalın, I, 53-54; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968, s. 251; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, İstanbul 1974, II, 684; "Altılık", *İA*, I, 389.

İBRAHİM ARTUK

ALTIN

İnsanlık tarihinde önemli rol oynamış değerli bir maden.

Sarı, parlak renkte, kolayca işlenebilecek yumuşaklıkta bir madendir. Yeryüzünde değerini büyük ölçüde düşürecek şekilde bol miktarda mevcut değildir. Su ve havadan etkilenip paslanmayışı aranır madde olmasının bir başka sebebidir. Para olarak kullanılışı servet, itibar ve iktidarla özdeşleşmesini hazırlamıştır. Bu husus, Kur'an'da zikredildiği ayetlerin mazmununda da vardır. Eşya, külçe veya para olarak aynı değeri taşır. Altın iktisadî kalkınmada, medeniyetlerin yükselmesi veya yıkılmasında bazı tarihçiler tarafından başlıca âmil olarak açıklanmıştır.

İslâm Tarihinde Altın. İslâmiyet'in doğuşu sırasında İran ile Bizans arasında ticaret yapan Kureys, İran'ın gümüş dirhemlerini ve Bizans'ın altın dinarlarını getiriyordu. Bunlardan İran yalnız gümüş para basıyor ve sadece gümüşü para olarak biliyordu. Bizans'a ve Batı Avrupa'ya ulaştırdığı transit malları karşılığında aldığı altını eşya yapımında kullanıyordu. Zengin gümüş yataklarına sahip olduğundan daha uzaktaki Doğu ülkelerine gümüş dirhemlerini ihraç ederek ipek, baharat ve başka kıymetli şeyleri ithal ediyordu. Ayrıca muhtemelen Batı'dan aldığı altının bir kısmını da dışarıya satıyordu. Nitekim İran'da çok miktarda altın biriktiği, Kâdisiye'de ve İran'ın fethinin tamamlandığı diğer sa-vaşlarda büyük miktarda altın ele geçirildiği bilinmektedir.

Bizans ise İran'ın aksine sadece altını para olarak tanıyordu. Batı Roma ve onun enkazı üzerine kurulan Germen asıllı krallıklara ihraç ettiği mallar karşılığında, Batı Avrupa'nın vereceği başka malı olmadığından altın alıyordu. Helenistik dünyanın ve Kartaca'nın yağmalanmasında elde edilen altınlar tükeninceye kadar bu ticaret devam etti. İmparatorluğun ikinci yüzyılı başında, bugünkü Romanya'nın yerinde bulunan Dakya'daki maden ocaklarından altın elde edilmeye başlandı. Aynı yüzyılın son çeyreğine girerken Bizanslılar kervan ticareti yapan Palmir prensliğini yağmalayarak Yakındoğu ticaretini ele geçirdiler ve altın para darbını bir müddet daha sürdürdüler.

Dört halife devrinde ve Emevîler'in ilk zamanlarında, İran ve Bizans'tan ganimet ve vergi olarak alınan altınlardan para basılmaya ve tedavüle çıkarılmaya başlandı. Fakat bu paralar henüz eski şekillerini ve ağırlıklarını koruyorlardı. Halife Abdülmelik 694 yılında İslâm dinar ve dirhemlerini dirbettirdi. Böylece bunlar, Bizans'ın "solidus aureus" veya "denarion chrouson" denilen ve İslâm altın parasının da adını aldığı bu paraya karşı istiklâlini kazanmış oldu. İlkçağ'dan beri Yakındoğu ve Ortadoğu'da biriken altınlar dinar için ham madde vazifesini gördü ve tedavüle çıkarılan bu altınlar dünya ticaretini kamçılamaktan geri kalmadı. İslâm dünyasındaki madenlerin işletilmesi yanında bu dünyaya komşu uzak veya yakın ülkelerdeki altının da gelmesiyle medeniyetin her alanında süratle ilerleme mümkün olabildi. Bu sıralarda Dekken yarımadasından, Al-

taylar'dan ve Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyini bir uçtan bir uca kaplayan Sudan'dan İslâm dünyasına bol miktarda altın geliyordu. Sâsânîler devrinde yalnız dirhem (drem) basıldığı İran darphanelerinde ve İran'ın daha doğusunda ki belli başlı şehirlerde gümüş para yanında ayrıca altın para da basılmaya başlandı. Suriye ve Mısır'da altın para geleneği yaşamakla birlikte buralarda gümüş dirhem de basıldığı bilinmektedir.

İslâm dünyası Bizans'ın aksine Avrupa'ya köle, kürk, gemi kerestesi, demir, silâh karşılığında altın para ihraç ediyor ve bu altınlar daha sonra Bizans'a gidiyordu. Bizans da İslâm dünyası aracılığı ile aldığı ve kendi ülkesinde imal ettiği lüks malları Batı Avrupa'ya ihraç ediyordu. Kiliselerde ibadet eşyası ve "ikona" olarak biriken altınlar, "ikona kırıcılığı" politikasıyla darphaneye sevk ediliyor ve tedavüle sokularak dünya ticaretini hareketlendiriyordu.

Sudan'dan Kuzey Afrika'ya doğru sahra ticareti de deve kervanları sayesinde oldukça kolaylaşmıştı. Bu ticaret üç ana koldan yapılmıyordu. Batı kolu, Sudan'dan Tişit (Tichit) üzerinden Sicilmâse'ye ulaşıyordu. Ortadaki kol, Nijer dirseğini Tidiklet üzerinden Vargla'ya bağlıyordu. Doğudaki yol ise Sudan'dan Ayer, Gadâmes ve Bilâdülcêrîd üzerinden Trablus'a ulaşıyordu. Bu yollara hâkim olanlar büyük bir zenginliğe kavuşuyordu. Batıdaki yol, Kurtuba ve daha sonra Murâbitler denetiminde müslümanlara büyük imkânlar sağlamıştı. Fâtımî üstünlüğü, batıdaki iki kolu denetimleri altında tutmakla gerçekleşmişti. Aynı şekilde Benî Hilâl aşiretlerinin Trablus ve Tunus'a doğru yayılarak Fâtımîler'in idaresindeki Mısır'a giden altın yolunu kesmeleri, bazı araştırmacılara göre Fâtımîler'in zaafa düşmelerine, Türkler'in batıya doğru yayılmalarını önleyememelerine ve Haçlı seferlerine imkân vermişti. Kuzey Afrika altınlarına daha sonra İtalyanlar rakip alıcı olmuşlardı. İtalyan gemileri Mersülkebîr'e gelerek altın temin ediyorlardı. Gerek bu ticaret gerekse daha sonraki Haçlı seferleri, Avrupa'nın altın stoklarının yeniden altın para basacak duruma gelmesini sağladı. 1252'de "fiorino" Floransa'da, "genevino" Cenovalı'da ve 1284'te "zecchino" veya "ducat" ise Venedik'te basıldı.

Mısır altın paraya bağlı kaldı; Suriye'de altın para darbına devam ediliyorsa da bu önemli bir seviyeye erişemedi.

Selçuklular Anadolu'da altın dinar ve gümüş dirhem basarak İslâmî bimetalist geleneği yaşattı. Moğollar da Anadolu'da altın darbını sürdürdüler. Fakat Fâtih devrine gelinceye kadar Anadolu beylikleri altın para basmadılar. Bizans altın para rejimine bağlı kaldıysa da dünya transit ticareti Anadolu üzerinden geçmediğinden, altının kulaşmasıyla orantılı olarak bu ülkenin "perpero" denen altın parası, 1440'lara kadar, üçü bir Venedik dukası değerine ancak ulaşabildi.

Osmanlılar'da Altın. Altın Osmanlılar'da gerek para darbında gerekse bazı sanayi alanlarında kullanılan önemli bir madendir. Sanayide kuyumculuk, yaldızlama işleri, sirmakeşlik, bakır veya gümüş teli altın suyuna batırma işi ve bu tellerle yapılan dokumacılık başlıca kullanım alanları idi. Altın, para, külçe veya eşya halinde de olsa değeri pek farketmediği için, para piyasasından maden piyasasına veya maden piyasasından para piyasasına kolayca aktarılabilirdi. Darphaneler altın para bastıkları vakit gerekli altın satın alınır ve para basımı sürdürülürdü. Esnaf da ihtiyaç duyduğu zaman tedavüldeki altın parayı "sızırtıp" (ergitip) kendi işlerinde kullanırdı. Maden sıkıntısı veya para ayarlama durumunda bu işler daha sık olurdu. Devlet idarecileri madeni, para olarak tutma politikasını güttüklerinden, darphaneye rakip olan bu faaliyet dallarını denetlemeye çalışırlardı. Bunu bazan yasaklar, bazan da sınırlamalar koyarak ya meslekte çalışacak esnaf sayısını azaltır veya işleyecekleri maden miktarını bizzat tesbit ederdi. Nitekim Fâtih, Venedik'le savaş halinde bulunduğu sırada (1463-1478) İstanbul, Edirne ve Üsküp darphanelerinde Venedik ve Ceneviz altınlarıyla Memlük eşrefi altınlarını darbettirdiğinde bu çeşit kısıtlayıcı bir politika takip etmişti. Kanûnî de 1552'de Halep, Antep ve Birecik'te altınlı kumaş dokunmasını yasaklamıştı. Yasak sonrası "abâ-yi zerbâft" kumaş on beş altına satılmaya başladı. Ardından Şam ve İstanbul'da altın işlemeli ağır serâser, şahbenek ve hurdabenek altın işlemeli kumaşların dokunması yasaklandı. Sayıları 268'i bulan İstanbul serâser imalâthanelerinin sayısı 100'e indirildi (TSMK, *Mühimme*, nr. K 888, s. 272, 292, 458). Bu arada İstanbul, Bursa ve Selânik dışındaki simkeşhaneler de kapatıldı. Zaman zaman simkeşhanelerin faaliyete geçmelerine göz yumuluyor

idiyse de çoğunlukla faaliyetleri kısıtlanıyordu. XVIII. yüzyılda sayıları sınırlı tutulduğu gibi, simkeş esnafının Gümüşhane ve Espiye madenlerinden günde bir okkadan gümüş tahsisatları iki yüz altmış altı gün hesabıyla darphaneye sağlanıyordu. Simkeş ustaları, senenin geri kalan günlerinde gümüş istihkaklarını kendileri temin etmeye çalışıyorlardı. Buna göre simkeşhane yılda 366 okka (yaklaşık yarım ton) gümüş tel çekiyor, bunlar ayrıca altın suyuna batırılıyordu.

Gelibolulu Âlî'ye göre yaldız (tılâ) işinde bir Mısır hazinesi kadar altın harcanıyordu (*Nüşatü's-selâtin*, vr. 131^a-133^a). Eğer bir mübalağa yoksa, buradaki ifadeden anlaşıldığına göre kap kakak, kapı, tava, koşum ve benzeri şeylerin yaldızında tüketilen altın bir buçuk tonu geçiyordu. XVII. yüzyılda da iktisadî bozukluk sebebiyle zaman zaman altının eşya, sırma ve simlemeye kullanılmasına karşı çıkmıştı. Nitekim bir telhis* mecmuasındaki kayıta, "Benim vezirim! Bana sırma ve kılabdan ve altın varak ve yaldızlı lüle lâzım değildir, cümlemize israf haramdır, yirmi gün sonra yoklâhi bunların yapıldığını görürsem valâhi seni katledirim" deniyordu (İÜ Ktp., TY, nr. 4608).

Sanayi ve darphane, ham maddelerini altın üreten maden ocaklarından, piyasadaki kullanılmış altından, yerli ve yabancı altın sikkelerden sağlamaktaydı. XVI. yüzyılda ticaret için gelen yabancı tâcirlerin altın ve gümüş paralarını darphanelere götürüp yerli paraya çevirmeleri isteniyordu. Ancak daha sonra kapitülasyonlara konan madde ile imtiyaz verilen devletlerin tâcirlerinin buna zorlanamayacakları karara bağlandı. Tahta yeni geçen padişahlar seleflerinin gümüş paralarını yasaklayarak tedavülden kaldırırdı. Altın para için böyle bir kanunî mecburiyet konmamakla birlikte, bazan yeni padişahın eski altınlarla kendi altın parasını darbettirip tedavüle sürdüğü de olurdu.

Osmanlı ülkesinde XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yabancı para olarak en fazla Venedik dukası bulunuyordu. "Efrençiyeye" denilen ve XVII. yüzyılda "yaldız altını" adını alan bu altını Macar altını takip ediyordu. Venedik'in dünya pazarlarında görülen dukaları onların ticarî kazanç ve faaliyetleriyle ilgilidir. Ayrıca şehrin kendine mahsus bir maden ocağı da yoktu. Oysa Macaristan'da XIV. yüzyıldan beri faaliyet halinde olan altın

maden ocakları bulunuyordu. Yıkılmadan önce Memlûk Sultanlığı'nın eşrefi altın paraları da az olmakla birlikte Osmanlı piyasasında tedavüldeydi.

Memlûk Sultanlığı tarihe karışınca Osmanlılar, onların zamanında "eşrefiye" basımında kullanılan altın tozundan Mısır'da kendi altınlarını darbettiler. Mısır'a altın, altın tozu (tibr) "cellâbe"leri eliyle Sudan'dan gelirdi. Ayrıca Kuzey Afrikalı hacılar, ülkelerine Afrika'nın iç kesimlerinden gelen altın tozlarıyla Kahire'de altın para bastırıyorlardı.

Osmanlılar Anadolu ve Rumeli'deki darphanelerinde yabancı ve yerli altın sikkeler, altın eşyalar, altınlı kumaşların yanı sıra ayrıca simli kurşun maden ocaklarında üretilen gümüşün karışımında bulunan altını ayırıştırıp bunu para darbında kullanıyorlardı. Rumeli'de derelerin sürüklediği altın tozundan da faydalanılıyor, fakat bunlar büyük bir miktar oluşturmuyordu.

Altın gerek Rumeli'de gerekse Anadolu'da birçok yerde çıkartılıyordu. Rumeli'de Bosna ve Kral Pavli, Köstendil, Alacahisar, Semendire, Vulçitrin, Selânik ve Sofya sancaklarında kıymetli maden ocakları vardı. Çoğu simli kurşun olan bu madenlerin bazılarının gümüşünde altın da bulunuyor, ekonomik olanı ayırıştırılıyordu. Bu sancakların dışında Rumeli'de Tımsıvar eyaletinde Modava'da (Moldava) gümüş madeni işletilirdi. XVI. yüzyıl sonunda Atina'daki gümüş madeni yeniden işletmeye açılmıştı. Kıymetli maden ocaklarının işletilmesi büyük bir teşkilât işiydi. Devlet maden bulunan yerlerin halkını madenci, kömürcü, tomrukçu, nakliyeci statüsünde kabul ederek tekâlif-i örfiyye*den muaf tutardı. Madenci köyleri, kendileri kuyu açıp işleyebilecekleri gibi bu işi "rençber" (tüccar) adı verilen kimseler de yapabiliirdi. Devlet, madenleri kendi mülkü saydığından, üretilen cevher veya madenden pay sahibi idi. Belgeler her ne kadar bu paya öşür* adı veriyorsa da bunun miktarı madenin verimine ve gerektirdiği masraflara göre değişiyordu. Orman tükenip uzak yerden kömür, odun getirilen maden ocaklarının maliyetinin fazla olması veya bir madenin tükenmeye yüz tutması, çok derinden elde edilmesi hallerinde nisbet on ikide, on üçte, hatta on beşte bir kadar düşerdi. Buna karşılık maliyeti düşük verimli madenlerden sekizde bir, yedide bir, beşte bir pay alınabiliirdi.

Devlet madenleri iltizâm*a verdiğinde mültezim devlet payına düşen miktarın tahsilini üstleniyor ve iltizâm bedeli bu payın tahmin edilen miktarı üzerinden hesaplanıyordu. İşçi veya rençber payının resmî kur üzerinden mîrîye satılması mecburiyeti vardı. Maden ocaklarından elde edilen madenin civarda bulunan darphanelerden hangisine götürüleceği kanunnâmelerde belirtilmişti. Ayrıca, yine fermanlarla, madenin değişik darphaneye ulaştırılması da istenebilirdi. Madene bağlanan köylere "maden has-sı köyler" denirdi. Gerektiğinde madene yeni köyler de bağlanabiliirdi. Maden iltizâma verilirken eski ve yeni has*larından tahsil edilecek vergiler de iltizâma dahil edilirdi. İltizâm mukavelelerinde bazan haslar için belirlenen meblağlarla maden için teklif edilen meblağ ayrı ayrı gösterilirdi. Fakat haslar, maden, darphane, kalhane ve bunlarla ilgili olmayan birçok mukâtaa*nın aynı mültezime verildiği ve bunlar için toplu bir iltizâm bedeli teklif edildiği de olurdu. Madenci köylerini maden iltizâmına dahil etmenin bir sebebi de vergi muhas-sıl*larının madencileri ezmesini önlemektir. Maden üretimi birçok kimsenin para hirsını tahrik ediyor ve ücra yerlerdeki madeni ve madencileri korumak için martolos*lar tayin ediliyordu. Ayrıca mültezim, has köylerinden topladığı meblağları sermaye gibi kullanabiliyordu. Ancak madencilere kredi sağlamak için hazinece tahsisat ayrıldığı gibi bazı zengin kimselerin maden sarrafı olarak tayin edildiği de oluyordu. Sarraflık hizmeti mecburiydi. Madenciler üretim giderleri ve geçimleri için bu sarraflardan kredi alır ve madenlerini sattıktan veya darphanede para bastırdıktan sonra bu sarraflara borçlarını öderlerdi.

Ocaklardan elde edilen ve çarklarda yıkanan maden (simli kurşun) ergitilerek kurşunu ayrılırdı. Geri kalan gümüşte altın varsa Rumeli'de "tizab" denilen nitrik asitle muamele edilerek meydana çıkarılırdı.

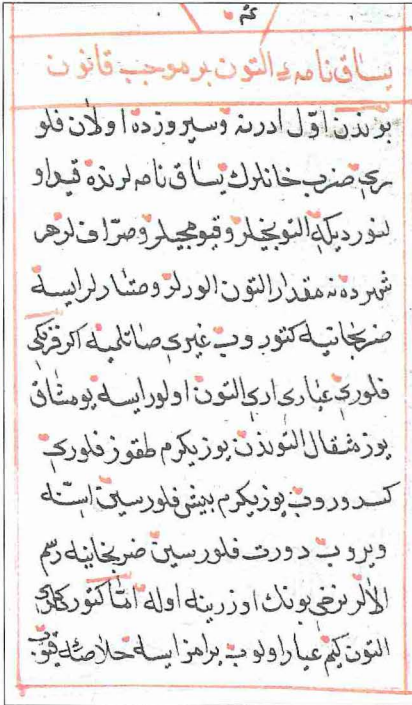
Rumeli kesiminde, Bosna sancağında Kreşevo'da ve civar köylerde altından başka gümüş, bakır, civa, kurşun madenleri bulunuyor ve bunlar fetihten evvel de işletiliyordu. Kral Pavli vilâyetindeki altın ve gümüş madenlerinin tamamı işletilmekteydi. 1479'da, başkasının uhdesinde olanlar hariç bu madenler bir Dubrovnikli mültezime üç yıllığına 9000 "hasene-i efrenciyye" karşılı-

ğında iltizâma verilmişti. Bu mültezime verilen iltizâm beratında, bu madenleri ihya etmek için mahallinde geçerli ücretlerle 200 işçi çalıştırması gerektiği de belirtilmişti. Bu işçileri bulma konusunda ise o yerin yöneticileri kendisine yardımcı olacaktı. Mültezim bu şartlar altında elde edeceği altın ve gümüşü geçerli narh üzerinden darphaneye satacak, fakat kurşunu dilediğine satmakta serbest olacaktı. Bosna sancağında altın, gümüş, kurşun ve demir üretilen Boylice (بويلچہ) madenleri, bu madene bağlı köylerle birlikte 1478'de Dubniçeli bir mültezime 1388 "hasene-i efrenciyye"ye iltizâma verilmişti (BA, MAD, nr. 176, s. 163, 167-168). Kral Pavli vilâyetinin altın, gümüş ve kurşununun beşte biri, battal kuyular dahil, maden has-sı köylerle birlikte 1534-1535'te 130.000 akçeye iltizâmda idi (BA, KK, nr. 4989). Yine Bosna'da 1533'te Foyniça altın, gümüş ve demir madenlerinin beşte biri, Kostanika varoşundaki gümüş ve demir madeniyle Kreşevo'nun zer, nukre (altın, gümüş), bakır ve lâcivert madeni, ayrıca Dobriçe (?) köyü zer ve nukre madeni mukâtaası cizye ve ispenç* ile birlikte 8300 sikke-i haseneye (456.000 akçe) verilmişti (BA, MAD, nr. 468, s. 70).

Rumeli'de maden bakımından önde gelen sancaklardan biri de Köstendil idi. Burada derelerin sürüklediği kumlarda altın tozu bulunuyordu. Ilıca, Dubniçe, Radomir ve Kratovo ile İzladı'de "tibr" çıkıyordu. Eylül 1589'da tibr 2000 miskal karşılığında iltizâma verildi (BA, Fekete, nr. 1606.) Kratovo'da zengin sim-

Altın cevheri

II. Bayezid dönemine ait bir altın yasağı hükmü
(TSMK, Revan, nr. 1936, vr. 138*)

li kurşun madeni bulunuyordu. Mukātaa defterlerinde, iltizāma verilmesi dolayısıyla nukre içinde bulunan altından bahsedilir, fakat ilk dönemlere ait eski kayıtlarda bu altından söz edilmez. 1471 iltizāmında bu maden, Selānik'in doğusundaki Kalkidikya yarımadasında bulunan Sidrekapsa madenleriyle birlikte aynı mültezimlere 2.850.000 akçeye iltizāma verilmişti. Bundan üç sene sonra iltizām bedeli yine üç yıllıkla 4.000.000 akçeye yükseldi (BA, MAD, nr. 176, s. 131). 1550 tarihli *Köstendil Tahrir Defteri*'ne göre bu madene bağlı darphane yılda 1.111.555 akçeye, hums-ı nukre (gümüşün beşte biri) ve öşr-i hums-i zeheb (altının ellide biri) ve öşr-i cevherin yıllık 299.501 akçeye verilmişti (BA, TD, nr. 567). 1572-1573 tarihli *Tahrir Defteri*'nde Kratovo'da mukātaalar ve yıllık iltizām bedelleri olarak Kratovo darphanesi gümüş para darbı işi, 573.099 akçe, hasene (altın) darbı işi 10.000 akçe, madenin cevher, gümüş ve altınının ellide biri 126.900 akçe şeklinde gösterilmişti. Bu son meblağa Plavice'den (بلادويچه) çıkarılan altın dahildir (BA, TD, nr. 85). Kratovo yakınlarında ayrıca Ke-rebene'de de altın çıkıyordu ve 1530'lar-

da bunun gümüşle birlikte yıllık iltizām değeri 5500 akçe idi.

Selānik sancağında altın Sidrekapsa'dan çıkarılıyordu. 1530'larda gümüş, altın ve resm-i kal (izābe) karşılığında 112.800 akçe gelir kaydedilmiştir (BA, TD, nr. 167, s. 54). 1546'da, emanetle yönetilen mukātaadan İstanbul'a eylül ayında maden, darphane ve hurda (müteferik, ufak tefek) mukātaalardan 1.268.031 akçe, 57 akçe hesabıyla 1308 hasene-i sultāniyye (Osmanlı altını) ve külçe olarak 65 akçe hesabıyla 4587 miskal altın gönderilmişti (BA, MAD, nr. 21959, s. 74). Ayrıca buradaki madenin gümüşünden altınını ayırmaya yarayan ve mâ-i fârûk (ayırıcı su) adı verilen nitrik asit imali için 200 kantar güherçile talebinde bulunulmuştu (BA, KK, nr. 4999, visâle 6). Beleş dağından Selānik ve Avrat-hisar kadıllıklarına derelerin sürüklediği altın tozu, 1546'da 11.000 akçeye iltizāma alındı (BA, MAD, nr. 21959).

Gümüllüne-Drama'ya bağlı Çağlayık Darıobası simli kurşun madenleri 1599'da işletmeye açılıp buradan altın elde edilmiştir (BA, MAD, nr. 18142, s. 10). Ayrıca Novoberda Darphanesi'nde nukre-den başka hasene-i sultāniyye darbedildiği de bilinmektedir. 28 Kasım 1596'da altın ve gümüş para darbı hâsılından 699.000'i akçe, 2000'i hasene-i sultāniyye olmak üzere merkeze 817.000 akçe gönderilmiştir (BA, KK, nr. 664, s. 129).

XV. yüzyıl kayıtlarında belirtilmiş olmamakla beraber Sofya'ya bağlı Breznik nahiyesindeki gümüş madeninden altın da çıkarıldığı bilinmektedir (BA, KK, nr. 664, s. 132). Sofya'nın Vitoşa dağından da gümüş ve altın elde ediliyordu (BA, MAD, nr. 176, s. 220). Timişvar vilâyetine bağlı Moldava 1564'te işletmeye açıldığında madenden bakır, gümüş ve "zeheb-rîze" gümüş diye bahsediliyordu (BA, KK, nr. 218, s. 149). Semendire sancağında Kuçayna'da bakır ve gümüş madenleri işletiliyor, bunların içinden bir

miktar da altın çıkarılıyordu. 1561-1571 yılları arasında buraya bağlı darphane-de 3152 miskal (15.5 kg.) altın para basılmıştır (BA, KK, nr. 718).

Rumeli'deki madenler XVI. yüzyılın sonunda güç bir dönem yaşamıştır. Madenlerin ve mültezimleri, madenlerde muafiyet karşılığında çalışanlardan belli bir bedel almak suretiyle onları çalışmaya zorlamıyorlardı. 1599'da Ohri madeni ve darphanesini yeniden açmak için altı yıllık (iki tahvil*) iltizāmına tâlip olduklarında sundukları arz bunun bir örneğidir (BA, MAD, nr. 18142, s. 138). Fakat madenler kapansa da yeniden işletmeye açılıyordu.

XVI. yüzyılda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gümüş madenleri işletildiği halde bunlardan sadece o zaman Canca adıyla tanınan Gümüşhane'nin simli kurşunu içinde altın da bulunduğu bilinmektedir. 1577'de Erzurum beylerbeyine gönderilen bir ferman Canca'nın yanında Ardanuç madeninden de gümüşle birlikte altın çıkarıldığı anlaşılmaktadır (BA, MD, nr. 29, hüküm 321). Bunu teyit eden aynı tarihli diğer bir ferman da Canca'dan hazineye 1000 flori (altın) geldiği kayıtlıdır (BA, MD, nr. 33, hüküm 401). 1689'da Balya'da gümüş ve bakır yanında altın da istihsal edildiği, bazı maden mukātaası kayıtlarından anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılda canlanan Anadolu madencilik döneminde sadece simli kurşundan çıkarılan (Bozkır'daki gibi) gümüşten 61 miskal (281 gr.) altın elde edilmiştir. Gümüşhane'nin yanı sıra zamanla açılan ve tek emin tarafından idare edilen maden ocaklarından bazılarında gümüşle karışık olarak altın da çıkarılmıştır. 1748'de Gümüşhane, Espiye, Karaerik, Karı, Kızılkaya, Lahanas ve İsrail madenlerinde toplam 10.163 dirhem (yaklaşık 22.5 kg.) altın elde edilmiştir (BA, KK, nr. 5191).

1750-1752'de Espiye, Keban ve Ergani üretim miktarları ise şöyledir:

Maden	Sene	İş Günü	İşlenen Fırın	Altın (dirhem)	Gümüş (dirhem)
Espiye	(1750)	237	—	1.186.5	26.745
Keban	(1750)	248	1686	29.122.5	1.919.460
	(1751)	365	1662	22.237.5	1.943.445
	(1752)	365	1349	20.032.5	1.617.767
Ergani	(1751)	258	2224	91.749	441.469
	(1751)	365	2041	83.752	422.705
	(1751)	365	1908	78.801	366.677

(BA, KK, nr. 5195)

Tablodan anlaşılabacağı üzere Espiye'-de 3805 kg. altın, 85.8 kg. gümüş; Keban'da üç yılda 71.391.5 dirhem altın (229 kg.); Ergani'de ise 254.301 dirhem yani 815.5 kg. altın elde edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, MAD, nr. 176, s. 131, 163, 167-168, 220; nr. 468, s. 70; nr. 664, 18142, s. 10, 138; nr. 21959, s. 74; BA, TD, nr. 85, 167, s. 54; nr. 567; BA, KK, nr. 67, 218, s. 149; nr. 664, s. 129, 132; nr. 718, 4989, 4999, 5191, 5195, 5199; BA, MD, nr. 29, hüküm 321; nr. 33, hüküm 401; BA, Fekete, nr. 1606; TSMK, *Mühimme*, nr. K 888, s. 272, 292, 458; Yâ'kübî, *Les Pays* (trc. G. Wiet), Cairo 1937, s. 190; Mâverîdî, *Les Statuti Gouvernementaux* (trc. E. Fagnan), Algier 1915, s. 252-257, 426-427, 447-448; *Kânunnâme-i Sultânî ber Mâce-i Orfî Osmânî* (nşr. R. Anhegger—Halil İnalçık), Ankara 1956; Âlî, *Nüşatû's-selâtin*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3225, vr. 131^a-133^a; *Mecmûa*, İÜ Ktp., TY, nr. 4608; F. Braudel, "Monnaies et civilisations, de l'or du Soudan à L'argent d'Amérique", *Annales de l'Institut d'Etudes*, I, Algier 1946, s. 9-22; B. M. Lombard, "Les Bases monétaires d'une suprématie économique, l'or musulman de VIIe au XIe siècle", a.e., II, Algier 1947, s. 142-160; D. M. Dunlop, "Sources of Gold and Silver in Islam according to al-Hamdani (10th century A. D.)", *St.I*, VIII (1957), s. 142-160; Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. yy. Sonunda Osmanlı Darbhane Mukataaları", *İFM*, XXIII/1-2 (1962-63), s. 145-218; a.mlf., "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketinin Yeri", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar: Gelişme Dergisi* 1978 Özel Sayısı, Ankara 1979, s. 1-38; a.mlf., "Zeheb", *İA*, XIII, 491-493; A. S. Ehrenkreutz, "Dhahab", *EJ*² (İng.), II, 214.

HALİL SAHİLLİOĞLU

□ FIKIH. Altın Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şeriflerde "zeheb" ve altın para birimi olan "dinar" olarak muhtelif vesilelerle geçmektedir. Kur'ân'da insanlara altın ve gümüşün sevdirildiğinden (bk. Âl-i İmrân 3/14), altın ve gümüşü biriktirip onu Allah yolunda harcamayanların elem verici bir azaba uğrayacaklarından (bk. et-Tevbe 9/34), iman etmeden ölenlerin âhirette kurtulmak için dünya dolusu altını fidye olarak verseler dahi kabul edilmeyeceğinden (bk. Âl-i İmrân 3/10), iyi kimselerin cennette altın bileziklerle süsleneceklerinden (bk. el-Kehf 18/31) ve bu kimselere cennette altın tepsi ve kadeh doluşturacağından (bk. ez-Zuhruf 43/71) bahsedilmektedir. Hadîs-i şeriflerde ise altınla yapılan faizli ve faizsiz ticarî muamelelerden, gerek ev gerek süs eşyası olarak veya başka maksatlarla kullanılan

altının hükmünden ve zekâtından söz edilmektedir (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "zeheb" md.). Hadislerdeki ele alınış şekline paralel olarak İslâm hukukunda altın, gerek zekât gerekse çeşitli maksatlarla kullanılması açısından, ayrıca değişmez para birimi olup olmaması ve bunun faizli muamelelere etkisi noktalarından incelenmiştir.

Zekât bakımından altının hükmünü tesbit ederken sikke ve külçe olarak kullanılan altınla süs eşyası olarak kullanılan altını ayrı ayrı ele almak gerekir. Altın sikke ve külçelerin nisab* miktarına ulaşması halinde zekâta tâbi olduğu noktasında İslâm hukukçuları görüş birliği içindedirler. Tevbe sûresinin 34. âyetinde geçen "kenz" (altın ve gümüş biriktirmek) tabiriyle zekâtı verilmeyen altın ve gümüşün kastedildiği, zekâtı verilenlerin bu âyetin kapsamına girmedikleri kaynaklarda belirtilmektedir (İbn Ömer'in bu âyette geçen "kenz"ın yorumu için bk. Kurtubî, VIII, 125). Hadislerde de altın ve gümüşü olup bunun zekâtını vermeyenlerin kıyamet gününde nasıl bir azaba mâruz kalacakları belirtilmektedir (bk. Buhârî, "Zekât", 3; Müslim, "Zekât", 24; Ebû Dâvûd, "Zekât", 32). Hz. Peygamber döneminde altın dinar ve gümüş dirhem para birimlerinin her ikisi de kullanılmakla birlikte çoğunlukla dirhem tedavülde olduğundan dirhemi ölçü alan hadisler daha çoktur. Bununla beraber gerek Hz. Peygamber zamanında gerekse dört halife devrinde ve daha sonraki dönemlerde yapılan uygulamalardan, yirmi dinarda yarım dinar (1/40) zekât alındığı bilinmektedir. Yirmi dinar bugünkü ölçülere göre 85 gram altın etmektedir. Şu halde bu miktar zekâta tâbi altını olan kimse bunun kırkta birini zekât olarak vermek zorundadır (altının zekâtı ve nisabı ile ilgili hadisler için bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 3, 4; İbn Mâce, "Zekât", 4).

Altın ziynet ve ev eşyasına gelince, erkekler tarafından kullanılan yüzük vb. altın ziynet eşyası ile altın tabak, kaşık, çatal gibi ev eşyasından zekât verilmesi gerektiği konusunda hukukçular ittifak halindedirler. Kadınların kullandığı altın ziynet eşyalarına ise Hanevîler'e, Sevrî ve Evza'î'ye göre zekât gerekir, diğer üç mezhebe göre gerekmez (bk. ZEKÂT).

İslâm hukukunda, süs eşyası olarak kullanılan altının hükmü kadın ve erkekçe göre değişmektedir. Buna göre ka-

dınların altın süs eşyası kullanmaları helâl, erkeklerin yüzük, kolye, saat, kalem gibi altın süs ve zatî eşya kullanmaları haramdır. Hadîs-i şerifte, "Altın ve ipek ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına helâldir" buyurulmuştur (Ebû Dâvûd, "Hâtem", 3; Tirmizî, "Libâs", 1; İbn Mâce, "Libâs", 19). Ancak ipek gibi nişan (alem) olarak kullanılan altın da ziynet mahiyetinde görülmediği ve değer bakımından da fazla olmadığı için bazı âlimlerce câiz görülmüştür (bk. *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, V, 331-332, 334-335; İbn Âbidîn, VI, 360).

Altından yapılmış tabak, çatal, kaşık vb. gibi ev eşyasının kullanımının -kadın erkek ayırımı yapılmaksızın- herkese haram olduğu konusunda, bu eşyanın bulundurulması halinde zekât gerekeceği hususunda olduğu gibi hukukçular görüş birliği içindedirler (ilgili hadisler için bk. Buhârî, "Eşribe", 27; Müslim, "Libâs", 1, 2). Ancak dış yapımında ve altın kullanılmasına tıbben zaruret olan diğer bazı yerlerde bu madenin istimaline izin verilmiştir. Nitekim savaşta burnu kesilen bir sahâbînin taktığı gümüş burun koku yapınca Hz. Peygamber onun altından bir burun takmasını tavsiye etmiştir (bk. Ebû Dâvûd, "Hâtem", 7; Tirmizî, "Libâs", 31; Nesâî, "Zinet", 4). İslâm dininde altının külçe, sikke ve kadınların ziynet eşyaları dışında kullanılması- na izin verilmeyişi hususu genelde israfı önlemek, kadın ve erkek kıyafetinde farklılığı sağlamak ve altın paranın tedavülde bulunduğu dönemlerde onun bu maksat dışında harcanmasını ve böylece tedavüldeki para hacminin daralmasını engellemek gibi ahlâkî ve iktisadî gerekçelere dayanmaktadır.

Kâğıt para sistemine geçilmeden önce altın asırlarca para birimi olarak kullanılmıştır. İslâmiyet'ten önce ve sonra Araplar'da tedavülde bulunan altın para birimine *dinar** denilmiştir. Bu kelime Âl-i İmrân sûresinin 75. âyetinde bu anlamda geçmektedir. Dinar aynı zamanda bir ağırlık birimidir. İslâmî dönemde ilk defa Abdülmelik b. Mervân zamanında bastırılan dinar 4.25 gr. ağırlığında idi. Âyet ve hadislerde altının para olduğu açıklıkla belirtilmemişse de fıkıh âlimlerine göre onun ana özelliği, para birimi olarak kullanılmasıdır. Altının para birimi (semeniyet) veya *mîsli** bir mal olarak kabulü, faizli muameleler bakımından farklılıklar arz etmek- tedir (bk. FAİZ).